

A Rómer Flóris Terv keretében, a Teleki László Alapítvány lebonyolításában helyreállított református templom. Siter, Partium, Románia. Építész: Emődi Tamás ▼

EGY RENESZÁNSZ EMBER

Interjú **Diószegi** Lászlóval | **Szűcs** Endre

Fotó: Gálos M. Samu, MTVA ▼

Nosztalgikus beszélgetés a nemzetről, a határon túli műemlékmentésről, a Teleki László Alapítvány történetéről, a gyimesi és moldvai csángókról, a népzene és néptánc megmentéséről, továbbélésének lehetőségeiről, és nem utolsósorban a történezműről. Szűcs Endre interjúja.

> Sz.E.: Emlékszel, hogyan is kezdődött a barátságunk? Az 1980-as évek vége felé álldogáltunk Hanák Gábor történész-filmrendező barátommal a budai Várban székelő Széchényi Könyvtár egyik üres toronyszobájában, és azon tanakodtunk, hogy ez a tér alkalmas lenne-e az Országos Széchényi Könyvtár Történelmi Interjúk Tára számára. Ő mutatott be neked. De ettől fogva átadom a szót, mert ez a beszélgetés rólad szól.

D. L.: Éppen ma beszélgettem Gáborral, mert édesapámmal, Diószegi István történésszel készítünk életútinterjút. Amikor 1986-ban a videotárat megalapította az OSZK-ban, én ugyanott a Magyarországi Intézetben dolgoztam. A rendszerváltás után igazgatója lettem az intézet jogutódjának, a Teleki László Alapítványnak. Megvásároltuk a Szilágyi Erzsébet fasorban álló használaton kívüli, korábban a nőtlen tisztek szállásaként működő épületet. Ennek felújítására és átalakítására

írtunk ki pályázatot. Hanák Gábor javasolta, hogy téged is keresselek meg. A három pályázó közül végül te lettél az első, így megkaptad a megbízást is. Mindegyik színvonalas pályázat volt, de nekem nagyon megtetszett az a szép és nemes gondolat, ahogy te az egykori „K. und K.” laktanyaként épült házat átalakítottad. Melléillesztettél egy lépcsőtornyot, melynek sisakja az erdélyi fatornyos templomokra emlékeztetett (eredeti faszindelyt hoztunk Erdélyből, és gyergyói munkások építették), miközben a toronytestet a 20. sz. végi korszerű acél-üveg szerkezete alkotta. Tudni kell, hogy ez az intézmény a határon túli magyarság történetével, kultúrájával, oktatáspolitikájával, népművészetével, nyelvjárásával, és hasonló fontos dolgokkal foglalkozott. Az önmagával hét oldalról határos magyarság legnagyobb számban Erdélyben él, ezért is tetszett nekem ez a formavilág.

> Sz.E.: Mielőtt tovább folytatnánk a beszélgetést, hadd emlékezzek vissza a győzelmi mámor mellett keletkezett aggodalmaira is. A rendszerváltásnak hívott történelmi eseményben neked rögtön az elején sok minden nem tetszett. Nem tetszett az alapszerződések azonnali, megalkuvó aláírása. Az, hogy sokáig nem tudtunk egy saját napilapot összehozni, és sorolhatnám tovább a bajaimat. Igazán akkor kaptam fel a fejem, amikor a Magyarországi Kutatóból Teleki László Alapítvány lett. Mi van itt? Eddig csak a határon túl nem szabadott magyarnak lenni, és most már itthon sem? Persze én csak egy, a hazáját sokszor túl indulatosan, néha meggondolatlanul szerető építész vagyok. Ezért lennének kíváncsi arra, hogy te mint történész hogyan vélekedsz erről?

D. L.: Ha ezt igazán a helyére szeretnénk tenni, egy kicsit vissza kell lapoznunk történelemkönyvünkben. Az 1980-as években egyre hevesebb lett a magyar értelmiség körében a végnapjai

A RENAISSANCE MAN AN INTERVIEW WITH LÁSZLÓ DIÓSZEGI

Historian László Diószegi is the director of the Teleki László Foundation, which studies the past and contemporary history of Hungarians who live outside Hungary. He has published several papers on the collaboration between the countries of the Danube Basin, the Hungarians living in Romania, the history of the Csangos in Moldova and the preservation of the Hungarian architectural heritage outside Hungary. He is an internationally renowned choreographer, folk dance instructor and also the President of the Martin György Folk Dance Association. In addition, he has edited and directed several movies and TV shows related to Hungarian folk dance and traditional arts. It is safe to say that he is a real Renaissance Man, living on the cusp of the 20th and 21st centuries. An interview by Endre Szűcs.

A Teleki Alapítvány székházának terve. Építész: Szűcs Endre, 1990 ▼

felé közeledő kommunista rezsimmel szembeni ellenérzés és ellenállás. Különösen érzékeny téma volt a határon túli magyarság problémája, amelyről a rezsim nem volt hajlandó tudomást venni. Ezzel kapcsolatban a nyolcvanas évek vége felé kiváltképp a Csoóri Sándor, Czine Mihály, Ilia Mihály és mások által fémjelzett népi értelmiségi körökben olyan nagy volt az elégedetlenség, hogy 1986-ban a kormány létrehozta a Magyarországi Intézetet. Persze az

is jellemző, hogy szinte elrejtették a budai Várban székelő Országos Széchényi Könyvtárban. Antall József miniszterelnök és külügyminisztere, Jeszenszky Géza 1989-ben elhatározta, hogy a Magyarországi Intézet bázisán alapítanak – most már nyíltan – egy nagy szellemi központot, amely a közép-európai térséggel, kiemelten a nemzeti-ségi, etnikai kérdéssel, azon belül is a határon túli magyarsággal foglalkozik. Erre azért is nagy szükség volt, mert

a szovjethatalom egyszerűen nem vett tudomást a közép-európai térség létéről, és az ott kialakult több évszázados, sajátos történelemfejlődésről, kultúráról. Értelemszerűen negyven éven keresztül ezzel a térséggel semelyik intézmény nem foglalkozhatott. A Teleki Intézet profilja tehát sokkal szélesebb volt, mint a korábbi Magyarországi Intézet. A névváltoztatást ugyanakkor az is magyarázta, hogy a kilencvenes években a szomszédos országokban egyre-másra alakultak meg a románságkutató, szlovákságkutató intézetek, melyek inkább az időszak nacionalista légkörének a termékei, nem valóságos tudományos intézmények voltak. Az Antall-kormány azonban egy európai gondolkodású központot, úgynevezett think tank-et akart létrehozni, és összeurópai relációban gondolkodott. Így lett a Teleki László Alapítvány által működtetett kutatóintézet a Teleki Pál Tudományos Intézet szellemi örököse. Teleki László már a 19. században Európa-szerte elfogadott, jó értelemben vett liberális gondolkodó volt, a kis népek egységének, a nemzetiségek egyenjogúságának elkötelezett képviselője.

► **Sz. E.:** Most térjünk át arra, hogyan lett a jobbára társadalomtudománnyal foglalkozó alapítvány a határon túli műemlékekkel is foglalkozó intézménnyé. Én a ti felkarolásotokkal kaptam három évre szóló kutatási ösztöndíjat, melynek célja a gyimesi csángó népi építészeti kutatása, a még fellelhető emlékeinek dokumentálása volt. Így aztán a történész-építész barátság egyre szorosabbá vált. De ismét átadom a szót.

D. L.: 1993. október 8-án Entz Gézának, a Miniszterelnökség politikai államtitkárának – akinek feladatkörébe a határon túli magyarsággal kapcsolatos ügyek is tartoztak – dolgozószobájában találkoztunk: Géza, Fejérdi Tamás, Sebestyén József, Szűcs Endre és jómagam. A Kárpát-medencei műemlékvédő és feltáró program beindításáról beszélgettünk. Ez a dolog nem volt előzmény nélküli, hiszen Német-

A Rómer Flóris Terv keretében, a Teleki László Alapítvány lebonyolításában helyreállított református templom. Hontvarsány, Szlovákia, 2016 ▼

ország, illetve az újraegyesülés előtt a Német Szövetségi Köztársaság a Messerschmitt Alapítványon keresztül már a nyolcvanas évektől támogatta az erdélyi szász műemlékvédő és feltáró programot. Ennek mintájára indította el később az első Orbán-kormány a Nemzeti Örökség Program keretében a Határon túli magyar vonatkozású műemlékek kutatása, dokumentálása és helyreállítása elnevezésű projektet, amelynek lebonyolítását a Teleki László Alapítványra bízta.

► **Sz. E.:** Nos, most elkezdhetünk konkrétan a határon túli műemlékvédelemre térni, melynek a te jóvoltodból egy nagyon újszerű és sikeres kezdeményezése alakult ki az utóbbi, idestova húsz évben.

D. L.: Biztosan emlékszel, hogy a program eredményeit bemutató első konferenciákat a Szilágyi Erzsébet fasori székházban tartottuk. Ezek nagyon jól sikerültek, jelentős szakmai visszhangjuk volt, de nekem mindig hiányzott valami, amit a budapesti konferenciákon nem érezhettünk. Talán itt jött ki belőlem a népzene- és néptáncgyűjtő, az az ismeret, amelyet csak a falvakat járva szerezhettem meg. Ezt a világot járva,

a papokkal beszélgetve, a templomokba, vagy akár a falusi kocsmákba betérve megismertem a falu mindennapi világát. Persze a magyart, románt, szlovákot, ruszint vagy cigányt egyaránt. Így lett igazán megfogható, átélhető az élmény. Ezért született meg a terepen járó, kiránduló konferencia ötlete. Megállunk a templom vagy kastély előtt, leszállunk a buszról, bemegyünk az udvarba, majd a belső terekbe, és ott helyben tartjuk meg az adott épületről szóló előadásokat. Barátkozunk a helyiekkel, megtudjuk a paptól, hány lelkes a falu, ebből hány a magyar. Mennyi keresztelés és mennyi temetés volt az évben. A falu helytörténete, mert a legtöbb helyen találunk ilyen elkötelezett embert, elmeséli a falu és az épület történetét. Ezután jönnek a mi szakértőink, az építész, a farestaurátor, kőrestaurátor meg a falképes. Mennyivel emberibb, emlékezetesebb így a konferencia, mint ha egy terem hátsó sarkából nézegetnénk a kivetített képeket! A programot bemutató szimpóziumokat már az első években megrendeztük, 2003-tól pedig „utazó konferenciákat” szerveztünk. A kiteljesedés érdekes módon akkor következett be, amikor

a Gyurcsány-kormány 2006-ban fel számolta a műemlékes programot, sőt a Teleki László Alapítványt is. A saját magunk által, főként saját forrásból épített épületeinket elvették, azokat máig sem kaptuk vissza. De nem adtuk fel. Elkötelezett magánszemélyek hasonló névvel és hasonló célokkal újra-alapították a Teleki László Alapítványt. Kuratóriumának elnöke Granasztói György lett. Persze a 2007-ben létrehozott alapítvány anyagi lehetőségeit nem lehetett összehasonlítani a korábbi kormányzati finanszírozású szervezetével. Pályázatokból éltünk, ahogy tudtunk. Óriási probléma volt, hogy a korábbi alapítvány által működtetett Teleki László Intézet jól működő kutatási tevékenységének folyamatossága megszűnt, a kéziratok, dokumentumok különböző intézményekbe kerülve szerzetését szóródtak. A megszüntetett műemlékes program támogatásának egy része a Szülőföld Alaphoz került, ahol a döntéseket a minisztériumi asztaloknál hozták. Ennek a helyzetnek lett az áldozata például a kárpátaljai Akli középkori református temploma, ahol is a kapott pénzből a gyülekezet a templombelsőt a saját elképzelése szerint állította helyre. A vakolatot freskóstul leverték, a falakat a mai ízlésnek megfelelően szép egyenesre újravakolták, majd gondosan kifestették. Egy megismételhetetlen középkori emlékünknél pusztult el így. A műemlékes program megszűnésével a konferenciák minden költségét maguknak a résztvevőknek kell fizetni. Neked is nagy szereped volt abban, hogy kialakult egy nagyon lelkes, hűséges csapat, amely mára állandó résztvevője lett ennek az eseménynek. Óriási eredménynek tartom, hogy a részvételi díj ellenére sokszor nem volt elég egy ötvenes busz: Kárpátaljára két nagy autóbusszal meg egy kicsivel mentünk el. Az idén a Mezőség sokak számára ismeretlen, eldugott zsákfaluba megyünk: Bádokra, Alsótökre, Felsőtökre, és meglátogatjuk Beszterce-Naszód megye szász és magyar emlékeit is. Megnézzük többek

Falkép. Siter, Partium, Románia.
Restaurátor: Kiss Lóránd, Lángi József

között Kiszolna evangélikus templomának nemrég feltárt, szenzációnak számító Giotto-freskó másolatait is. Egyrészt szomorú, másrészt felemelő élmény. A szomorúságot az okozza, hogy a gyülekezet sokszor már csupán öt-tizenöt-húsz lelket számlál, viszont gyönyörű, hogy a még meg nem kutatott középkori templomok olyan kincseket rejtnek a vakolat mögött, a szöszékeken és a karzatmellvédeken, amelyek nemcsak magyar, hanem európai szinten is figyelemre méltóak.

> Sz. E.: Köszönöm személyem kiemelését ebben a kultúraterjesztő tevékenységben! Tényleg nem csak építészeket verbuválunk így. Törzstagok lettek közöttünk orvosok, pszichológusok, gyógytornász, közgazdász, gyógypedagógus, geológus is. Valóban sok barátom van. 1944-ben, a bombázások alatt születtem. Az a világ, ami akkor kezdődött, nekem sohasem tetszett. Mindig a magam által szervezett vagy választott kisközösségekben éreztem jól magam, és ezekhez mindig hű voltam, de ők is hozzám. Azt meg tudod mondani, hogy körülbelül hány objektumban tevékenykedett az alapítvány?

D. L.: Természetesen. 1999–2006 között 300 épülettel foglalkoztunk, ebből húsz teljes körű felújítást végeztünk. A 2015–2016-ban indult Rómer Flóris Terv keretében mintegy 90 objektumon dolgozunk, persze ebben benne vannak a felmérések és kutatások, de a teljes körű felújítások is. Összegezve elmondhatjuk, hogy az 1999 és 2016 közötti időszakban hozzávetőlegesen 450 műemléken tevékenykedtünk.

> Sz. E.: Ezek valóban szép és meggyőző számok. Egy dolog birizgál még engem: mi az oka annak, hogy a Délvidékkel nem foglalkoztok? Horvátország és Szlovénia bent van az EU-ban, és úgy néz ki, Szerbiával is kezd a kapcsolatunk normalizálódni...

D. L.: Tudod, ez nem igazán politikai kérdés. A program 1999-es elindulásakor még nem záródott le a délszláv háború, Újvidéken bombázások voltak. A másik ok, hogy a török hódítás miatt ezen a vidéken a középkori műemlékek nagy része ma a föld alatt van, és ezek feltárása, bemutatása nagyon költséges, és talán nincs is rá igény. A sváb lakosság kitelepítése és a magyarok fogyása miatt sok az elhagyott újkori templom, amelyek közül sok jelentős műemléki értéket képvisel. De felmerül a kérdés: ha helyre is állítjuk, ki fogja használni, és ki fogja fenntartani ezeket? Ez máshol is problémát jelent, de az erdélyi Árpád-kori falusi templomaink kis méretűek, ezért viszonylag kis forrásból helyreállíthatóak, fenntarthatóak. A délvidéki istenházakat módos közösségek építették. Ezek nagy méretűek, felújításuk sok pénzt igényel, és ahogy az előbb említettem, nem biztos, hogy lesz gazdájuk. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ott ne dolgoznánk, sőt, feltett szándékunk, hogy a háborús helyzet okozta lemaradást bepótoljuk.

> Sz. E.: Tavalyelőtt jártunk az aracsi puszta templomban. Romként állították helyre, de így is lenyűgöző.

D. L.: Az aracsi templom 1999 óta a látóköri körben van. Most végre jelentős európai uniós támogatást kaptak, több tízmillió forintot. Az általunk lebonyolított programban egy objektumra maximum 5-8 milliót tudunk fordítani. Ebből pedig nem lehetett volna érdemi munkát végezni.

> Sz. E.: Beszélgetésünk közben már érintettük, hogy mennyire színes egyéniség vagy. Nem hagyhatjuk szó nélkül történeti, néptáncos, koreográfusi és politikusi – inkább így nevezném –, nemzetmentő tevékenységedet.

D. L.: Történész-koreográfus munkásságom két fő vonal, a néptánc és a határainkon túli magyarság ügye mentén haladt. Úgy tűnhet, hogy a kettőnek nem sok köze van egymáshoz. Pedig éppen első igazán jelentős koreográfusi sikerem, a Honvéd Együttesnél 1986-ban készített Tündérkert című művem bizonyította, hogy a Magyarságkutató Intézet fiatal történészének alapos tárgyi ismerete milyen fontos egy művészi alkotás létrehozásában. A Tündérkert, amely az erdélyi magyar-román együttélés problémáit boncolgatta, akkor készült, amikor még nem volt illő kritikusan szólni a „testvéri, szocialista” Romániáról. A bemutatóról a román nagykövét sértetten el is távozott, mert a darab végén az avasi román táncok után egy székely pár szertartásosan levette színes ruháit, és „fehér gyászban” lépett át az „örökké valóságba”. Óriási megdöbbenés és siker volt. A két, látszólag különálló terület, a történeti és a koreográfusi munka az én esetemben találkozott, ami különleges alkotói pályát eredményezett. Hiszen a néptánc világában kevesen vannak, akik megfelelő történeti, demográfiai ismeretekkel felvértezve alkotnak, a történészek viszont nem mennek el a „terepre”, nem találkoznak az emberekkel. E nélkül sokkal nehezebb megérteni egy-egy folyamatot, mert a levéltári dokumentumokban nem gördül le egy könnyecsepp a sokat megélt arcokon... Történeti munkásságomban a csángók és a határon túli műemlékek ügye kap különös hangsúlyt. Mindkettőben az évszázados múlt találkozik a jelenel. A csángókhoz való kötődésem már egyetemista korom idején elkezdődött. Erdélyi származású könyvtáros édesanyám kezembe adta Domokos Pál Péter 1944-ben Kolozsvárott kiadott, a hetvenes években számozottnak számító könyvét, amely a moldvai csángók történetéről szól. Bátyámmal hátizsákkal akasztva vállunkra megindultunk Moldvába. Ez a Ceausescu-rezsim alatt elég merész vállalkozás volt, mert a Szekuritáte üldözte az ilyen gyűjtő-

Táncok Klézséből, koreográfia: Diószegi László. Válaszút Táncegyüttes, 2007. Fotó: Gorács József

munkát. Bennünket viszont megérintett az archaikus, sejtelmes világ, és kitartóan próbálkoztunk máskor is. A csángó világot megismerve, a falvakat bejárva tapasztaltam, hogy a hitűkhöz mindennél jobban ragaszkodó csángók éppen a templomaikban nem használhatják anyanyelvüket, mert azt a szélsőségesen magyarellenes iasi-i püspökség történeti és egyház-politikai okok miatt szigorúan tiltja. Pedig a magyar nyelvű mise évszázados álma volt a csángóságnak. A bonyolult terepet és a történeti előzményeket jól ismerve kitartó szervezésbe kezdtem, aminek meg is lett az eredménye. 2008-ban Pusztinán megtört a jég. Egy nemzetközi konferencia ürügyén magyarul szólhatott a mise és az imádság a Szent István-templomban. A magyarellenességéről hírhedt Gherghel püspök dühöngött, fenyegetett, de tehetetlen volt. Kénytelen-kelletlen jó képet vágott a megállíthatatlan folyamathoz. Egy évvel később Lábnyikban a történelem során először közösen misézett egy csángó faluba látogató magyar főpappal, Cserháti Ferenc püspökkel. Koreográfusi, néptáncmozgalom-

szervezői munkásságomból is kiemelnék néhány eseményt. A Honvéd Együttesben létrehozott táncszínházi alkotásaimban – Tündérkert, Utolsó leltár, Moszkva tér – a Kárpát-medence csodálatos paraszti kultúrájának eltűnéséről, végnapjairól készítettem drámai műveket. Újító, új utakat kereső koreográfiáim nem csupán a néptáncos körökben váltottak ki nagy visszhangot, de azokra a színházi világ is felfigyelt. A Kelenföldi pályaudvaron előadott Brassói pályaudvar című szocio-táncjátékom még a filmeseket is megihlette: Péterffy András készített belőle dokumentumfilmet. Immár több mint húsz éve a Kárpát-medencei, nem hivatásos néptáncgyűtteseket tömörítő Martin György Néptáncszövetség elnöke vagyok. Rendezője a moldvai és gyimesi csángó népi kultúrát bemutató Csángó bál színpadi műsorának, a nagy hagyományú Néptánc-antológiáknak. Ugyancsak én indítottam el 1995-ben a néptánc területén új utakat kereső, progresszív alkotásokat bemutató Kortárs Néptánc-antológiákat. Személyesen ismerem a legtöbb néptáncgyűttest a Felvidéktől a Vajdaságig,

a csángó vidékektől Sopronig. A *Föl szállott a páva...* című televíziós néptánc- és népzenei vetélkedő zsűrijének is tagja voltam. Feleségemmel, Gaug Ágnessel együtt irányítjuk a Válaszút Táncegyüttest. Koreográfusként, táncpedagógusként a tengerentúltra is eljuthattam. Magyar néptáncot és koreográfiát tanítottam az Egyesült Államokban, Kanadában, Japánban, és az Indiana Egyetem vendégtanáraként Bloomingtonban.

> Sz. E.: Utolsó kérdésem kissé túl szokványos, talán ostoba is. A felvázolt rengeteg szereped közül melyik a legkedveltebb?

D. L.: Tudod, Bandi, ez olyan, mintha én megkérdezném tőled, melyik gyermekedet szereted a három közül a legjobban. Amikor írok, történész voltam az elsődleges. Amikor koreográfus és a színházban dolgozom, a színpad semmivel sem összetéveszthető gyanúszaga varázsol el. Amikor pedig a műemlékekkel, vagy a csángó ügyekkel foglalkozom, akkor szívemet-lelkemet eltölti a Kárpát-medencéhez való erős kötődésem, a magyar történelem, kultúra iránti nemzeti elkötelezettségem.